

УДК 321.02:124.5

Максимочкіна Ольга Василівна,
доцент кафедри філософії, політології і права
Херсонського національно технічного університету,
кандидат політичних наук, доцент

ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ ЯК ПРІОРИТЕТНІ ЦІННОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ТА ЗАГРОЗИ ЇМ З БОКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** Автор, узагальнюючи обґрунтування таких політичних цінностей, як свобода і демократія, аналізуючи різні політичні теорії та концепції, стверджує, що вони зумовлені передусім потребою соціалізації молодшого покоління та ресоціалізацією людей старшого віку, наголошує на потребі вивчати як конструктивно-творчі, так і деструктивні аспекти впливу на політику та функціонування свободи ментально-психологічних особливостей українського народу та його політичної культури.*

***Ключові слова:** політичні цінності, політичні свободи, політичні теорії, демократія, менталітет, соціалізація, політична культура.*

Максимочкина О.В. Политические свободы как приоритетные ценности общественной жизни и угрозы им со стороны демократического государства.

***Аннотация.** Автор, обобщая обоснования таких политических ценностей, как свобода и демократия, анализируя различные политические теории и концепции, утверждает, что они обусловлены прежде всего потребностью социализации младшего поколения и ресоциализацией старшего возраста, делает ударение на необходимости изучать как конструктивно-творческие, так и деструктивные аспекты влияния на политику и функционирования свободы ментально-психологических особенностей украинского народа и его политической культуры.*

***Ключевые слова:** политические ценности, политические свободы, политические теории, демократия, ментальность, социализация, политическая культура.*

Maksymochkina O. Political freedom as priority values of social life and threats to them by a democratic society.

***Abstract.** By generalizing study of political values such as freedom and democracy, analyzing the different political theories and concepts claims that they are due primarily need socialization and re-socialization of the younger generation of older people, stresses the need to study both constructive and creative and destructive aspects influencing policy functioning and mental freedom and psychological characteristics of the Ukrainian people and its political culture.*

***Keywords:** political values, political freedom, political theory, democracy, mentality, socialization, political culture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні не підлягає сумніву та обставина, що наукове осмислення трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні впродовж останніх двадцяти років, вимагає більш детального розуміння чинників, які визначають напрямки і особливості змін суспільного життя, потребує ретельного аналізу таких політичних цінностей, як демократія, рівність, свобода.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, демократія – це форма державно-політичного устрою суспільства, заснована на визнанні народу як джерела влади, на принципах рівності і свободи, про що сьогодні ствердно наголошують українські вчені О.Батрименко, Я.Гельгесян, О.Скрипнюк, О.Косахівська, В.Куйбіда, І.Лазар, Н.Латигіна, К.Шевченко, М.Оніщук, А.Колодій, Н.Піскарьова, І.Прокопчук, А.Толстоухов, О.Фісун та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Свого часу відомий французький філософ і дослідник А. Токвіль, займаючись вивченням свободи, не відокремлював її від аналізу глобальних процесів поширення демократії та рівності, що відбувалися в першій половині XIX століття. Визначаючи демократизацію як загально-обов'язковий напрямок розвитку для всіх країн, мислитель підкреслював, що людям не залишається нічого іншого, крім як «пристосуватися до того суспільного устрою, який нав'язується їм Провидінням», навіть коли це відбувається «всупереч нашим бажанням». Більше того, він розглядав поступовий розвиток демократичних інститутів влади, звичай не як найкращий, а як єдиний засіб для збереження свободи і підкреслював, що «навіть не відчуваючи любові до демократичного правління, хіба ми не прийдемо до переконання в потребі його встановлення, оскільки це найкраще і найбільш правдиве вирішення проблеми сучасного суспільства?» [1, с.237].

Розглядаючи взаємодію таких цінностей, як демократія і свобода, пріоритетною цінністю А. Токвіль визнавав свободу. Дж. С. Міль вважав, що Токвіль побоювався як у політичному, так і в розумовому, моральному сенсі не надто великої свободи, а надто легкого підкорення, не анархії, а рабського ставлення, не надто швидкої мінливості, а китайської сталості [2 с. 236-237]. Він сприймав демократію обережно, як об'єктивну політичну реальію, до якої слід адаптуватися. Вивчаючи політичне життя найпередовішої на той час країни – США, ілюструючи, як завдяки «законам і особливо моралі народ, що живе в демократичному суспільстві, може зберегти свободу» [1, с.237], він висвітлював як позитивні, так і негативні риси демократії. Саме він звернув увагу на проблему функціонування політичної свободи в умовах демократії, показав подвійну сутність демократії, що породжує суспільну тенденцію, коли «підкоряючись певним законам, демократія здатна придушити ту ж духовну свободу, розквіту якої так сприяє демократичний суспільний устрій...» [1, с. 324].

Формулювання цілей статті. Сьогодні загроза свободі з боку демократичного суспільства є важливою та актуальною проблемою. Звертаючись до творчої спадщини одного із засновників ліберальної ідеології А. Токвіля, аналізуючи дослідження інших мислителів як минулого, так і сучасників, спробуємо розглянути ті чинники, які можуть породжувати конфлікти і здійснювати вплив на рівень політичної свободи в демократичному суспільстві.

Викладення основного матеріалу дослідження. Найпершим таким чинником є можливий конфлікт між свободою і рівністю. За А.Токвілем, багато хто готовий взяти на себе обов'язки провісників тих нових переваг, що обіцяють людям рівність, і лише деякі насмілюються прозорливо попередити їх про те лихо, яким рівність їм загрожує. У суспільній практиці існують «тисячі різноманітних форм реалізації рівності, які не є

досконалыми, однак від цього не стають менш цінними народам» [1, с.371]. Не можна не погодитися з А. де Токвілем, оскільки світова думка виробила чимало визначень рівності: формально-правова, матеріальна, соціальна рівність, фактична рівність.

Загроза свободі з боку рівності полягає в імовірності зіткнення та конфлікту цих двох цінностей, наданні переваги одній за рахунок ущемлення іншої. Мислитель уважав, що свобода і рівність як суспільні цінності перебувають у складній взаємодії. Рівність у своєму крайньому виразі збігається зі свободою. Проте любов людей до свободи і схильність до рівності в реальному житті – зовсім різні почуття, і в демократичних народів ці почуття неоднакові за силою та значенням. І це часто призводить до того, що чималий ступінь рівності здатен легко поєднуватися з наявністю більш-менш вільних політичних інститутів або навіть з інститутами, цілком позбавленими свободи.

Токвіль порівняв ціннісне ставлення мас до рівності і свободи. При цьому його цікавило питання «Чому і в яких ситуаціях віддають перевагу рівності перед свободою?» На його думку:

1. В історії народу рівність передувала встановленню свободи. Свобода існувала лише у вигляді ідеї внутрішньої схильності, коли рівність вже закріпилася у звичаях народу.

2. Рівність виявляється пріоритетнішою в періоди суспільних криз і соціальних вибухів, коли стара суспільна ієрархія, яку довго розхитували, остаточно руйнуються, і бар'єри, що розділяли громадян, нарешті скасовано.

3. Різне розуміння обсягу свободи й обсягу рівності, необхідних для суспільства. Цілком можливо уявити собі, що люди досягли певного ступеня свободи, який їх повністю вдовольняє. Однак люди ніколи не встановлять такої рівності, якою б вони були цілком задоволені. Саме за цією причиною спрага рівності стає все більш невгамовною в міру того, як

рівність стає все більшою реальністю.

4. Різні засоби утвердження і підтримання в суспільстві рівності і свободи. На думку вченого, «політичну свободу потрібно весь час міцно тримати в руках: достатньо послабити захват, і вона вислизне». Рівність, навпаки, дозволяє вірити в їх постійність, стабільність. А. Токвіль вважав, що неможливо користуватися політичною свободою, не сплачуючи певних жертв, і тому ніколи не можна володіти нею без надзусиль. «Свобода має свою ціну», оскільки вільне життя пов'язане з існуванням певних турбот, ризику, небезпек, неперервної дії та щохвилинного неспокою. Радощі від рівності не потребують ані жертв, ані зусиль – їх породжує кожне незначне явище приватного життя, і щоб насолоджуватися ними, людині потрібно просто жити.

5. Різні за строками прояви в суспільному житті позитивних і негативних аспектів рівності і свободи. Те зло, яке приносить із собою свобода, подекуди з'являється негайно. Негативні наслідки свободи бачать усі та більш-менш гостро їх відчувають. Те зло, яке може викликати надмірна рівність, виявляє себе поступово. Воно потроху проникає в тканини суспільного організму, вкорінюється в масову свідомість, спостерігається лише іноді, і в той час, коли стає особливо руйнівним, звичка до нього вже залишає людей нечутливими. Те добро, що приносить із собою свобода, виявляється лише через тривалий час, і тому завжди легко помилитися в причинах, що породили благо. Переваги рівності відчуваються негайно, і щоденно можна спостерігати те джерело, з якого вони виходять.

6. Розрізняють відношення до рівності і відношення до свободи за кількістю прихильників і періодом дії. Політична свобода час від часу приносить високу насолоду обмеженій кількості громадян. А рівність щодня наділяє кожну людину масою дрібних радощів [1, с.271-273].

Мислитель визначав рівність як «рівність умов існування», «рівні

можливості для свого розвитку» [1, с.27, 60]. Ідеалом для Токвіля було таке співвідношення між свободою та рівністю, за якого «ніхто не буде відрізнятися від собі подібних і жодна людина не зможе володіти тиранічною владою, люди будуть цілковито вільними тому, що вони будуть повністю рівними, і вони будуть цілком рівними, оскільки будуть повністю вільними» [1, с.371]. «Повною свободою», до якої повинно прагнути суспільство, Токвіль вважав реалізацію негативної сторони свободи, що закріплювалася в широкому спектрі прав і свобод. Під «найбільш повною рівністю» вчений розумів формально-юридичне трактування рівності.

Як відзначав І. Шаблінський, в А. Токвіля йшлося не про суперечності, несумісність, антагонізм свободи і рівності, а про можливість незлиття їх воедино, одне не завжди може припускати інше [3]. Погляд І. Шаблінського поділяє і В. Нерсесянц, який вважає, що висновок про протиставлення філософом свободи та рівності як несумісних понять виник через поверхове вивчення праць мислителя і є хибним, оскільки мислитель лише показав, що рівність певною мірою може поєднуватися з різними типами свободи (або несвободи): це може бути рівність вільних громадян і рівність у рабстві. При цьому французький мислитель, на думку В. Нерсесянца, наголошував, що рівність неминуче утвердиться в суспільному житті, однак це відбудеться або в тісному поєднанні зі свободою, або без неї. З цього випливає, що кожне суспільство обирає один з двох можливих шляхів демократичного розвитку: в одних суспільствах рівність зіллється зі свободою; іншим загрожує встановлення «нового деспотизму», спотвореного квазідемократичного режиму [4, с.114].

Проблему співвідношення «свобода/рівність» у загальнотеоретичному аспекті В. Нерсесянц розглянув з позицій їх гармонійної єдності. «Люди вільні в міру їх рівності та рівні в міру їх свободи». При цьому свобода без рівності – це ідеал елітарних привілеїв, а рівність без свободи – ідеологія рабів (з вимогами ілюзорної, «фактичної» рівності, підміною

рівності зрівнялівкою). Часто свобода протиставляється рівності. У цьому контексті В. Нерсесянц виокремлює декілька позицій:

1) аристократична критика формально-правової рівності «згори» (апология нерівності) на користь елітарних версій свободи. Цей підхід сповідувала низка софістів молодшого покоління – Пол, Каллікл, Критій, у XIX ст. Ф. Ніцше, у XX ст. – Н. Бердяєв;

2) марксистське заперечення правової рівності «знизу» з метою утвердження «царства свободи» через «фактичну» рівність;

3) у наш час поширено хибне та небезпечне уявлення: буцімто «сутність змін, що відбуваються в посткомуністичних країнах» (тобто їх модернізація), полягає «в переході від логіки рівності до логіки свободи» [5 с.3].

В. Нерсесянц, критикуючи наведену думку авторів монографії В. Козловського, А. Уткіна, В. Федорової, наголошує, що свобода не лише не протилежна рівності, (а саме правовій рівності), а навпаки – має вираження, лише завдячуючи рівності та втілюється в цій рівності. Свобода та рівність – невід'ємні та взаємно передбачають одна одну [6, с.26].

К. Гаджієв, розглядаючи співвідношення «свобода/рівність», зробив акцент на взагалі неможливості вирішення в суспільстві антиномії між свободою та рівністю. Обидві ці категорії бажані для більшості людей, однак практично недосяжні ідеали. Теоретичне припущення повної реалізації ідеалу свободи суперечило б рівності і навпаки. Повна реалізація ідеалу рівності суперечила б свободі [7, с. 495-498].

Для А. Токвіля свобода завжди була пріоритетом над усіма іншими суспільними цінностями. Однак не можна не погодитися й з іншими підходами до зазначеної проблеми. Так, Дж. Кемпбелл вважав, що рівність стає первинною цінністю і такі цінності повинні шануватися в кожному суспільстві благоденства. Суспільство, у якому заохочується лише свобода

(хоча він сумнівається, що подібне суспільство може бути взагалі), не можна вочевидь назвати суспільством благоденства. Тому цілком погоджуємося з позицією Дж. Кемпбелла, який умови розвитку демократії вбачав у встановленні складної рівноваги між свободою і рівністю, свободою і громадянським суспільством [8].

Поділяючи думку дослідників К. Гаджієва, В. Нерсисянца, І. Шаблінського, що реалізація в суспільстві рівності не завжди супроводжується забезпеченням свободи, спробуємо розглянути проблему конфлікту свобода/рівність в іншому аспекті. Свобода та рівність – багатозначні категорії, що часто набувають у масовій свідомості спрощеного та спотвореного тлумачення. Узагальнюючи наукові доробки мислителів минулого підкреслимо, що певний вид свободи гармонійно поєднується лише з певною формою рівності. Негативна свобода, обґрунтована А. де Токвілем, вимагала як формально-правової рівності, так і певних видів нерівності (соціальної, економічної). Майнова рівність, – наголошував учений, – нівелює свободу (додамо – саме негативну, але, зазначимо, цілком природно поєднується з ідеєю позитивної свободи). Тому конфлікт свобода/рівність можна перевести в іншу площину: негативна свобода/майнова рівність, позитивна свобода/формально-правова рівність. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає трактування проблеми свободи/рівності у трактатах А. де Токвіля.

На сучасному етапі, на наш погляд, вирішення дихотомії свобода/рівність повинно спиратися на такі принципи:

1) хибність протиставлення, а тим більше односторонньої реалізації в суспільстві одного виду свободи за рахунок нехтування іншими. Парадигма сучасної свободи повинна базуватися на сполученні раціональних ідей негативної та позитивної свободи, обґрунтовувати не лише свободу, а й умови її забезпечення;

2) соціальна рівність як потрібна матеріально-правова гарантія

можливості користуватися свободою не повинна підмінятися зрівнялівкою.

Другим чинником, що впливає на рівень свободи в демократичному суспільстві, можна вважати етатизм.

А. Токвіль гостро критикував державний політичний патерналізм, обґрунтувавши феномен демократичного деспотизму, проникливо передбачивши тоталітарні тенденції першої половини ХХ століття. Одержавлення суспільного життя, на його думку, відбувається за рахунок концентрації та централізації всієї політичної влади в руках держави. Поняття деспотизму та централізації в А. де Токвіля – синоніми. Якщо централізована влада повністю відповідає інтересам і неусвідомленому потягу громадян, «довіра до неї не має меж, і люди, віддаючи щось владі, вважають, що віддають це собі» [1, с.488]. Учений виокремив кілька ситуацій, що, на його погляд, сприяють установленню надмірно централізованої влади.

1. На думку А. де Токвіля, досить часто під час війни (розширимо цю тезу – соціально-економічних криз і потрясінь, тобто надзвичайного стану, який потребує надзвичайних засобів) народи випробовують бажання, а частіше і потребу в посиленні повноважень центральної влади. «Усі відомі полководці палко любили централізацію, яка збільшувала їхню могутність, а всі великі диктатори любили війну, яка примушувала народи концентрувати всю владу в руках держави» [1, с.487].

2. Централізація особливо сильна тоді, коли рівність починає розвиватися в країні, народ якої або взагалі не знав свободи, або дуже довго жив без неї. У такому разі держава з разючою швидкістю акумулює владу і досягає крайніх меж своєї всемогутності.

3. Потяг до централізації виникає в демократичних націях, де принцип рівності отримав перемогу внаслідок насильницької революції. Класи, які управляли місцевими справами, були раптом знищені революційною хвилею. Розгублена, неорганізована маса людей, яка не має поки що ані теоретичного досвіду, ані практики, потрібної для управління цими

справами, звернула свій погляд на державу, довіривши їй усі справи і кермо правління. Централізація стала певною мірою потребою. Тому вже у своїй першій книзі «Демократія в Америці» А. Токвіль категорично висловлювався проти революційних потрясінь, соціальних вибухів, що викликають потребу в централізації влади і виправдовують її існування. Цю думку мислитель обґрунтував і в подальших творах – «Спогади», «Старий порядок та революція», змальовуючи відцентрові тенденції в пореволюційну добу.

4. Посиленню централізації може сприяти також егалітаризм. У міру зрівнювання в того чи іншого народу умов існування окремі індивіди слабшають, у той час як держава в цілому зміцнюється та розширює свої повноваження. Мислитель зауважував, що все це, природно, породжує в людей епохи демократії високі уявлення щодо суспільних прерогатив і надмірно скромне – про права особистості. Вони охоче миряться з тим, що державна влада, уособлюючи собою все суспільство, несе в собі більше мудрості і знань, ніж будь-хто з людей, що разом і складають це суспільство, і що вести кожного громадянина за руку є не лише право, але й обов'язок влади. Усяка централізована влада, що слідує цим природним інстинктам, потурає схильності до рівності і заохочує її, оскільки рівність значною мірою полегшує дії самої цієї влади, розширює і зміцнює її.

5. Централізована влада може повністю відповідати інтересам і неусвідомленому потягу громадян. Особливо це стосується народів, що протиставляють економічну свободу, як більш цінну, політичній. Зайняті виключно власним добробутом, люди здебільшого не бажають думати про суспільні справи. Тому централізація, що впродовж певного часу виявляє піклування про матеріальні статки та гарантує повний порядок в обмін на політичну свободу, буде мати підтримку громадян [1, с.486-488].

Наступним чинником, який може нести загрозу свободі, є соціально-політичні потрясіння, які відбуваються в суспільстві (війни, революції).

Велику французьку революцію А. Токвіль у душі багатьох консерваторів оцінював негативно. Саме в ній він вбачав причину неможливості французів упродовж першої половини XIX століття встановити в суспільстві реальну свободу. Заперечуючи роль і значення Великої французької революції в модернізації французького суспільства, філософ зазначав, що насправді революція руйнує межі між владою та тиранією, свободою та розбещеністю, правом і свавіллям. Усі революції, на думку мислителя, незважаючи на їх мету і засоби, ведуть до знівечення, нівелювання багатьох цінностей разом узятих (морально-етичних, соціально-політичних, ідеологічних тощо). І навіть тоді, коли ця «велика» революція закінчується, упродовж тривалого часу в масовій свідомості залишаються «революційні звички», породжені нею, які й надалі підбурюють маси до нових потрясінь.

Саме революції прищеплюють масам смак до «кривавих безчинств», створюють свої певні звички, думки, вади, які поступово стають загальним досягненням, незважаючи на характер цієї революції, її цілі та цінності. Якщо народ за короткий час неодноразово змінював уряд, погляди, закони, то громадянами зрештою набудеться смак до кардинальних змін у суспільному житті, причому досить швидким і насильницьким шляхом. Тоді вони починають відчувати природну недовіру до демократичних формальностей, повільність і поступовість яких сприймають як безсилля та з нетерпінням переносять тиск законів, які стільки разів порушувалися на їхніх очах. Як приклад, А. Токвіль наводить Південну Америку, де впродовж чверті століття одна революція змінювала іншу. Придивившись до напівзлиденного, напівзлочинного життя південноамериканців, мислитель зазначав, що мав спокусу повірити, що для цього народу деспотизм був би благом. Однак ці два слова для А. Токвіля («деспотизм», «благо») не поєднуються. Цікаво, що Дж. С. Мілль цю проблему вирішив протилежним чином: якщо народи не досягли певного рівня соціально-політичної

зрілості, щоб бути незалежними, то деспотизм для них «припустима» тимчасова форма правління [9, с. 210]. Теза Мілля про конструктивні модернізаційні можливості недемократичних режимів зберігає актуальність і досі, особливо для країн, що здійснюють перехід від деспотичних режимів до демократії.

А. Токвіль серед перших побачив і застеріг проти того, що насильницькі революції конкретні гуманістичні цінності замінюють абстрактними, реальні свободи – подекуди на фіктивні, застосовуючи принцип «суспільної доцільності», «політичної необхідності», без загроз сумніння більш швидкого досягнення «загальної мети» для всього людства. Саме тривала та кривава революція, що посилює поляризацію та конфронтацію суспільства, викликає прагнення до поширення повноважень центральної влади під виглядом «незрячої любові до суспільного спокою, нестримної пристрасті до порядку». У цей анархічний час у «непокірних» народів держава постійно розширює свої прерогативи, стає більш нейтралізованою, абсолютною, всемогутньою. У зв'язку з цим А. Токвіль зазначав, що зло, проти якого боролися, лише змінило обличчя, оскільки революції призводять до якісно нового деспотизму, до залежності від всемогутньої держави та чиновника. Крім вищезазначених небезпек випадкового лиха, без якого не може обійтися жодна революція, завжди є вірогідність породити постійне лихо, оскільки зберігається тривала небезпека, що революційні інстинкти, ставши більш м'якими та узгодженими, можуть поступово перетворитися в урядові та адміністративні звички вже в пореволюційні часи, мотивуючи це «надзвичайними» обставинами. А. Токвіль передбачав можливість державного терору не лише як превентивну міру, але й як організаційну, тобто «засіб керівництва соціумом» [10, с.166].

Загалом підхід ученого до революції у творі «Демократія в Америці» виявляється в тому, що він згоден: опір буває чесним, а повстання –

законним. Він не наполягає категорично на тому, що в період демократії люди не мають права на революцію. Однак перед тим, як зважитися на «застосування цих небезпечних ліків», слід подумати більш ґрунтовно ніж будь-коли, й, можливо, корисливіше буде стерпіти сьогоденні негаразди [1, с.502].

Пропозиція А. Токвіля «терпіти сьогоденні негаразди» є одним зі слабких місць у його теорії революції, адже хто вирішує межу та час народного терпіння? Однак, урахувуючи останнє, учений зазначає, що революція, хоча й «небезпечна», проте «ліки», тобто не кращий, не гуманний, проте можливий реальний засіб модернізації суспільства та встановлення свободи. А. де Токвіль обережно поділяв загальноліберальну тезу Г. Гроція, Т. Джефферсона, Дж. Локка, Т. Пейна та інших про право на опір, революцію щодо тиранічної влади, яка зневажає права та свободи громадян.

У «Спогадах» та «Старому порядку та революції» А. де Токвіль з позицій консерватизму категорично виступив проти будь-якої революції, розглядаючи її як насилля над законом, застерігаючи, що, замість реальних свобод, народ отримує псевдо свободу і ще більш тиранічну владу. Під час революції 1848 року А. Токвіль вступив до Партії Порядку, що виступала за збереження статус-кво. У «Демократії в Америці», де проблема революції постала вперше, філософ однією з причин існування демократії в Америці назвав той факт, що США не знали революцій, які підбурювали суспільний лад в Європі, визріваючи в надрах феодалізму. Мислитель порівнював засоби встановлення та здійснення демократії і свободи в Америці й у Франції. Революція в США була «плодом зрілого та обміркованого потягу до свободи, а не непевного, інстинктивного бажання незалежності». Вона не була викликана прагненням до безладдя, анархії, а навпаки «відбувалася під знаком пошани до порядку та законності» [1, с.71]. Ідеї та почуття американців філософ вважав демократичними, тоді як

європейці, на його думку, усе ще в полоні «революційних пристрастей та переконань». На це Токвілеве спостереження звертав також увагу дослідник американської політичної культури Л. Харц [11, с.65].

Висновки з даного дослідження. Тобто можна підкреслити думку філософа, що демократичні народи «люблять зміни, проте побоюються революцій». Тому революції в демократичних країнах є рідкісним явищем. Свою тезу вчений пояснював тим, що основу американського суспільства складає середній клас, який виявляє наполегливе та міцне почуття власності, а звідси й зацікавленість у збереженні суспільного спокою. Тому ідеальним можна вважати суспільство, де «в кожного було б що втратити та не було б спокуси когось грабувати. Це багато зробило б для встановлення миру на землі» [1, с.459].

Перспективи подальших розвідок. Історія демонструє, що і сьогодні не знімається з порядку денного проблема політичного вбивства, тероризму, міжнародних війн у демократичних країнах, особливо в молодих демократіях, адже на сучасному етапі розвитку людства розуміння демократії втрачає морально-етичний гуманістичний зміст і стосується більшою мірою принципів організації та взаємовідносин державно-владних органів, механізмів здійснення влади.

Список використаних джерел

1. Токвиль А. де. Демократия в Америке : [пер. с франц.] / Алекс де Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 553 с.
2. Милль Дж. С. Токвиль и его демократия в Америке / Дж.С. Милль // Рассуждения и исследования политические, философские и исторические : [в 3-х ч.] : пер. с англ. – СПб.: Изд-во В. Ковалевского, 1864. – Ч. 2. – 360 с.
3. Шаблінський І. І. «Агресія» і «насильство» – поняття не тотожні / І. І. Шаблінський // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5 (8). – С. 82–91.
4. История политических и правовых учений XIX в. : учебник для вузов / под общ. ред. чл.-кор. РАН В. С. Нерсесянца. – М.: Наука, 1993. – 150 с.
5. Козловский В. В. Модернизация: от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – СПб.: Санкт–Петербургский ун–т, 1995. – 280 с.
6. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М.: Изд. группа НОРМА–ИНФРА, 1997. – 652 с.
7. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку / К.С. Гаджиев. – М.: Изд. корпорация «Логос», 1997. – 544 с.

8. Кирилюк Ф. М. Об'єктивно-суб'єктивно-діяльнісний вимір політики / Кирилюк Ф. М., Семенченко Ф. Г. // Політологічний вісник : зб-к наук. праць. – К.: ІНТАС. – Вип. 56. – 2011. – С. 179-193.
9. Милль Дж. С. Утилітаризм. О свободе : пер. с англ. / Дж.С. Милль. – СПб.: Изд-во И.П. Перевозникова, 1900. – 426 с.
10. Одесский М. Террор как идеологема (к истории развития) / М. Одесский, Д. Фельдман // Общественные науки и современность. – 1995. – №1. – С.167–176.
11. Харц Л. Либеральная традиция в Америке / пер. с англ. Л. Харц. – М.: Прогресс-Академия, 1993. – 395 с.